

ЛЕКСЕМЫ КІРУНАК, НАПРАМАК, НАКІРУНАК: АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ

П. П. Жаўняровіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. Кальварыйская, 9, 220004, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
zhaunier62.@tut.by*

Разглядаецца функцыянаванне ў беларускіх тэкстах друкаваных СМІ лексем *кірунак*, *напрамак* і *накірунак*. Адзначаецца, што ў слоўніках кадыфікаваны толькі першыя дзве лексемы, а трэцяя ўзнікла як іх кантамінацыя і з пункту гледжання семантыкі з'яўляецца збытکوўнай. Наватвор *накірунак* пераважае ў тэкстах рэгіянальных СМІ, што з'яўляецца падставай для далейшага ўдасканалення прафесійнага майстэрства стыльрэдактараў і карэктараў.

Ключавыя словы: моўная збытکوўнасць; неалагізм; дэрыват; кантамінацыя; моўна-стылёвая праўка.

LEXEMES KIRUNAK, NAPRAMAK AND NAKIRUNAK: FEATURES OF FUNCTIONING

P. P. Zhauniarovich

*Belarusian State University,
9, Kalvariyskaya Str., 220004, Minsk, Republic of Belarus
Corresponding author: P. P. Zhauniarovich (zhaunier62@tut.by)*

The article considers the functioning of the lexemes *kirunak*, *napramak* and *nakirunak* in the Belarusian texts of the print media. It is noted that only the first two lexemes are codified in dictionaries, and the third one originated as their contamination and is redundant from the point of view of semantics. The neologism *nakirunak* prevails in the texts of regional media, which is the basis for further improvement of the professional skills of stylistic editors and proofreaders.

Key words: linguistic redundancy; neologism; derivative; contamination; language and stylistic editing.

Акрамя вялікай плыні пазычанняў, у асноўным англіцызмаў, якія ў апошні час зразнастаілі і ўскладнілі беларускія тэксты, працягваецца

стварэнне новых слоў на грунце ўласных дэрывацыйных мадэляў. З аднаго боку, такое становішча можна вітаць, калі слова ўзнікае з прычыны неабходнасці ўласнай намінацыі новых з’яў рэчаіснасці, а з другога – выклікае абгрунтавання пытанні, якія тычацца ўпісвання лексем у парадыгматыку роднай мовы. Правядзём даследаванне такой дыхатаміі на прыкладзе лексем *накірунак*, якая адсутнічае ў сучасных слоўніках.

На сёння ў лексікаграфічных працах назоўнікі *кірунак* і *напрамак* кадыфікаваны з практычна ідэнтычнымі значэннямі: *кірунак* – 1. ‘Узяты напрамак куды-н.’ 2. ‘*перан.* Шлях развіцця, накіраванасць якога-н. дзеяння, з’явы і пад.’ 3. ‘Грамадская, навуковая, літаратурная і пад. плынь; групоўка, школа’; *напрамак* – 1. ‘Лінія руху, бок, у які накіраваны рух, дзеянне’. 2. ‘*перан.* Шлях развіцця чаго-н.’ 3. ‘Участак фронту’. 4. ‘Грамадская, навуковая і інш. плынь’ [1, с. 363, 466]. Выяўляецца, што толькі трэцяе значэнне полісеманта *напрамак* адсутнічае ў семантыцы лексемы *кірунак* (варта згадаць назву першага рамана Івана Мележа «Мінскі напрамак»).

Прыклады з журналісцкіх тэкстаў сведчаць, што стыльрэдактары пакідаюць аўтарам магчымасць выбару найбольш прымальнага для іх і кантэксту слова: *Што ўдалося зрабіць прафсаюзам у кірунку абароны правоў і інтарэсаў работнікаў* (Звязда. 26.08.2021); *Мужчына, які цягнуў лодку да вады, нас угледзеў і рэзка змяніў кірунак на супрацьлеглы, а затым і зусім нырнуў у кусты* (Рэспубліка. 28.07.2021); *Калі закальцаваць віцебскі і гродзенскі кірункі і распаўсюдзіць бязвіз на Мядзельскі раён, і дарога скароціцца, і турыстаў значна прыбудзе* (Мінская праўда. 30.01.2020); *Выбраць належны кірунак развіцця* (Настаўніцкая газета. 28.03.2020); *У выніку невялікая станцыя Негарэлае ў напрамку Баранавічаў нечакана набыла ледзь не міжнародны статус і стала адзінымі чыгуначнымі варотамі ў краіны Заходняй Еўропы* (Рэспубліка. 21.08.2021); *У напрамку прафесійнага росту і творчага пошуку* (Настаўніцкая газета. 19.01.2019); *Напрыканцы ўдзельнікі вызначылі напрамкі далейшай працы па папулярныя айтчынных кніг* (Літаратура і мастацтва. 20.08.2021).

Аднак не адно дзесяцігоддзе, у тым ліку і ў мастацкіх творах аднаго пісьменніка, функцыянуе лексема *накірунак*, параўн.: *Кірунак ёсць куды каму і Правер ты накірунак свой...* (Пятрусь Броўка); *Вось гэты аўтарскі кірунак і змусіў мяне падтрымаць аповесць...* і *Між тым хвойны грудок, куды яны трымалі накірунак, накрыве набліжаўся*

(Васіль Быкаў); *І хлопчык пабрыў шляхам у напрамку, дзе ўсё яшчэ зіхацела чырванню неба...* і *Вальчык ужо прымерыўся і зрабіў надсек, вызначыў **накірунак**, у якім павінен легчы клён* (Віктар Казько) і інш. Менавіта наяўнасць *накірунку* ў апублікаваных творах прымушае звярнуцца да больш грунтоўнага аналізу такога становішча.

Адсутнасць лексемы ў слоўніках можа сведчыць пра словатворчасць аўтараў, г. зн. дазваляе далучыць *накірунак* да неалагізмаў. Паводле Міхася Цікоцкага, «пры ўвядзенні неалагізма ў мову трэба вызначыць, наколькі ясна і дакладна ён выражае паняцце, ці сапраўды мова мае патрэбу ў ім, ці правільна ён утвораны і ці лёгка ўспрымаецца» [2, с. 77]. Звернем увагу на два патрабаванні ў сцвярджэнні прафесара.

Першае: ці мае патрэбу мова ў лексеме *накірунак*? Адказ, на жаль, адмоўны. Можна згадзіцца са стыльрэдактарамі «Звязды» Львом Глушыцкім і Алесем Саламевічам, якія ў адказах на пытанні чытачоў адзначылі, што *накірунак* «ніякіх дадатковых сэнсаў, якіх не перадавалі б словы *кірунак* і *напрамак*, не перадае» [3].

Другое: ці правільна ўтвораны неалагізм? Каб знайсці адказ на гэтае пытанне, трэба звярнуцца да лексемы *кірунак*. «Беларуская граматыка» адносіць яе да аддзяяслоўных назоўнікаў з суфіксам *-нак*: «яны абазначаюць дзеянне паводле ўтваральнага дзеяслова, сумяшчаючы гэта значэнне са значэннем назоўніка як часціны мовы са значэннем адцягненай працэсуальнай прыметы: *кіраваць – кірунак...*» [4, с. 221]. «Марфемны слоўнік беларускай мовы» падае іншую структуру слова: *кір-ўнак* [5, с. 278]. Сапраўды, у першым выпадку з марфемнай структуры выпадае элемент *-у-* (*кір-у-нак*). Але і ў другім прыкладзе фармант *-унак* – гэта кампазіт з двух суфіксаў – *-ун-* і *-ак*, хутчэй за ўсё – вынік пазычання з польскай мовы («*кірунак* (польск. *kiegunek*, ад с.-в.ням *kêrunge*)» [6, с. 652]) і далейшай трансфармацыі. Менавіта падобная дэрывацыйная мадэль уласцівая назоўнікам *мацунак*, *малюнак*, *пакунак*, *пацалунак*, *рабунак*, *рысунак* (у тым ліку і рускай лексеме *рис-ун-ок*) і інш. Далучэнне да дзеяслова *кіраваць* прэфікса *на-* змяняе магчымасці дэрывацыі: *накіраваць – накіраванне, накіраваны, накіраванасць* (параўн.: *рабаваць – рабунак, нарабаваць – нарабаванне*). Значыць, і з пункту гледжання словаўтварэння лексему *накірунак* нельга лічыць цалкам адпаведнай мадэлям беларускай дэрывацыі.

Лексема *напрамак* уваходзіць у агульны, даволі вялікі па колькасці, лексічны фонд з украінскай мовай (*напрямок*). Аднак у даведніках 1920-х гг. лексема не фіксуецца: у слоўніку Вацлава Ластоўскага – «на-

правление *ср.* кірунак» [7, с. 23], у слоўніку Мікалая Байкова і Сцяпана Некрашэвіча – «кірунак *м.* направиение» [8, с. 146]. Невыпадкова ў тагачасных творах сустракаем у асноўным *кірунак*: *Дык і не дзіва, што думкі балотнага грамадства былі так устрывожаны і пайшлі ў зусім іншым кірунку, хілячыся больш на хаўтурны лад* (Якуб Колас); *Манг ведаў, што яны жывуць у гэтым кірунку* (Янка Маўр); *У такім кірунку ішлі яго думкі* (Кузьма Чорны). Аднак сёння менавіта *напрамак* пераважае ў магэрыялах друкаваных СМІ, асабліва рэгіянальных, а *кірунак* практычна не ўжываецца: *У аўтамабільным напрамку ААТ «БелАЗ» аднавіў настаўкі кар’ернай тэхнікі запалярнаму філіялу «Нарыльскі Нیکель», адгрузіўшы ў адрас прадпрыемства дваццаць кар’эрных самазвалаў «БелАЗ» грузападмальнасцю 55 тон* (Нясвіжскія навіны. 22.10.2020); *Раптам заціхне мяцеліца, вецер зменіць свой напрамак, і дробным снежным парашком зноў засыпле ўсе сцежкі* (Ўеўскі край. 24.02.2021); *Аляксандр Аляксандравіч распавёў пра асноўныя напрамкі дзейнасці і пытанні, з якімі да іх звяртаюцца* (Голас Веткаўшчыны. 13.09.2018); *У новых эканамічных умовах такі напрамак абячае нарошчваць абаротныя сродкі, павялічваць аб’ёмы рэалізацыі, аператыўна вывучаць пакупніцкі попыт і іншыя выгоды* (Міёрскія навіны. 07.08.2020); *Асноўны напрамак прышкольных лагераў – спартыўна-аздараўленчы* (Навіны Палесся. 07.06.2019); *Прадпрыемства Classic Elektro працуе ў двух напрамках* (Наш час. 15.10.2020) і інш.

Не выключана, што аўтары (журналісты і пісьменнікі), далучаючы прэфікс *на-* да лексемы *кірунак*, лічаць, што пазбавіліся ад выразнага паланізма. Але ў гэтым выпадку назіраецца з’ява дэрывацыйнай кантамінацыі: *кірунак* і *напрамак* → *накірунак* (як і *згадаць* і *ўспомніць* → *узгадаць*). А кантамінаваныя лексемы і канструкцыі лічацца заганнымі з пункту гледжання і культуры маўлення, і моўна-стылёвай праўкі. Таму сустрэтыя ў рэгіянальных СМІ *накірункі* трэба было замяняць на *кірункі* або *напрамкі* ў наступных сказах: *Асноўны накірунак – выраб сыроў паўцвёрдых гатункаў; Спраўды ж, напэўна, ад радасці падскаквалі ў тым бусе, што браў накірунак да польскай мяжы: не хочацца ж адказваць перад законам за свае дзеянні; Трымаем накірунак на мішневіцкі зерняток, дзе працуюць падлеткі; На працягу некалькіх месяцаў юныя любанчане ад 4 да 12 гадоў актыўна займаліся па розных накірунках; Важны накірунак ідэалагічнай дзейнасці – патрыятычнае выхаванне і клопат пра воінскія пахаванні; У гэтым жа накірунку, захавання і папулярызацыі неглюбокага ткацтва, працуе і Веткаўскі музей, які ва-*

лодае больш як паўтысячнай калекцыяй неглюбскага характава (агулам калекцыя тэкстылю музея падходзіць да чатырох тысяч).

«Праца з тэкстам на лексічным узроўні немагчымая без паглыбленага аналізу словаўжывання» [9, с. 167]. У выніку праведзенага даследавання канстатуем: лексема *накірунак*, пазбаўленая новых значэнняў і канатацый адносна лексем *кірунак* і *напрамак*, не павінна тыражавацца ў творах. Працуючы з беларускамоўнымі тэкстамі, стыльрэдактары павінны не толькі дасканала ведаць мову, але і сачыць за новымі даследаваннямі па яе вывучэнні і карыстацца парадзімі навукоўцаў на практыцы. Толькі ў такім выпадку журналісцкі тэкст будзе якасна выконваць закладзеную ў ім прагматычную функцыю, а перлакутыўны эфект дасягне запраграмаванай аўтарскай інтэнцыяй мэты.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / уклад.: І. Л. Капылоў [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2016. 968 с.
2. Цікоцкі М. Я. Стылістыка беларускай мовы. Мінск: Універсітэцкае, 1995. 294 с.
3. Можна надзяваць акуллары // Звязда. 2017. 5 жн. С. 9.
4. Беларуская граматыка: у 2 ч. Ч. 1 фаналогія, арфаэпія, марфалогія, словаўтварэнне, націск / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. Мінск: Навука і тэхніка, 1985. 431 с.
5. Бардовіч А. М., Шакун Л. М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. 2-е выд., перапрац. і дап. Мінск: Вышэйшая школа, 1989. 718 с.
6. Булька А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. Т. 1: А–Л. Мінск: БелЭн, 1999. 736 с.
7. Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна: Друкарня А. Бака, 1924. 834 с.
8. Байкоў М., Некрашэвіч С. Беларуска-расійскі слоўнік. Менск: Дзяржвыд Беларусі, 1925. 360 с.
9. Жаўняровіч П. П. Даведнік па літаратурнай праўцы: арфаграфічны, пунктуацыйны, лексічны, марфалагічны, сінтаксічны, тэхнічны ўзроўні / уст. слова В. Іўчанкава; пад рэд. В. Іўчанкава. 2-е выд., стэр. Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2021. 448 с.